

ON-LINE KATALÓGUSOK, ON-LINE KATALOGIZÁLÁS

KOVÁCS ILONA

A bibliográfiai adatbázisok száma egyre nő. A nemzeti bibliográfiai központok mind több országban gondoskodnak a nemzeti könyvtermés gépi feldolgozásáról. Az adatbázisok megteremtése nem kis költség. Az adatfeldolgozás költségeinek megtérülése csak a megfelelő hasznosítás révén várható. A megtérülés nem csupán anyagi, hanem jelentős mértékben szellemi területen realizálódik. A bibliográfiai adatbázisok megteremtése mind az egyes intézmények, mind az egész szakma szellemi kapacitásának jobb kihasználását biztosítja, emellett a feltárt anyagnak a hagyományosnál jóval hatékonyabb és sokoldalúbb felhasználását teszi lehetővé.

A hasznosítás egyik fő területe a könyvtári katalógusok és egyéb könyvtári nyilvántartások automatikus előállítása. E téren a hasznosítás jelentős mértékben függ az adatbázist körülvevő könyvtári környezet, a fogadó terület technikai felkészültségétől. Ettől függően a hasznosítás különböző formái valósíthatók meg, amelyek a hasznosítás különböző színvonalát jelentik.

A hasznosítás kezdeti fázisában rendszerint *off-line* módszerekre nyílik lehetőség. Az *off-line* megvalósítás azonban mind az adatbevitel, mind a felhasználás terén kevésbé rugalmas, sok manuális mozzanatot magában rejtő és sok további hibalehetőséget magában hordozó munkaszervezetet és produktumot jelent.

Az *off-line* megoldások közül a hagyományainkhoz legközelebb álló produktum a *cédulakatalógus*. A cédulakatalógus előállítása során attól függően, hogy milyen mértékben építünk a gépi lehetőségekre, olyan mértékben lehet fokozni a párhuzamosságok és a manuális munkafolyamatok csökkentését.

Ha csupán az adatfeldolgozás párhuzamosságát küszöböljük ki, de a produktum, a cédula előállítása során nem hasznosítjuk az automatizálás lehetőségeit, manuális technikával állítjuk elő a cédulát (gépeléssel, vagy nyomdai szedéssel) vagy egyetlen automatikusan kiírt alappéldány alapján manuális technikával történik a szükséges cédulaszám előállítása, akkor csak a teljes folyamat egy kis hányadában, bár kétségtelenül a kvalitásos feldolgozói munkaerők tekintetében, jelent megtakarítást. A manuális cédula-előállítási folyamat viszont teljes egészében reprodukálódik, valamint a technikában rejlő potenciális lehetőségek (pl. unit card helyett variált címfejek) kihasználatlanul maradnak.

Ha az automatizáltság foka nő és így a katalóguscédulát kívánt mennyiségben, automatikusan állítják elő, akkor a cédulák cserélhető címfejekkel, a melléklapok esetleg csökkentett adattartalommal (mint egy index tétel), a katalógus számára előrendezve is előállíthatók, amely a számítógép és a katalógus közötti valamennyi manuális munka-

folyamat felszámolását és a célnak megfelelő cédulaforma kialakítását együttesen megoldhatja.

Ha az adatbevitel és cédulaelőállítás on-line technikával kombinálódik, a hagyományos produktum, a cédulakatalógus még ennél is jóval rugalmasabb módszernek bizonyul. Erre a későbbiekben még visszatérünk.

A másik, a hazai gyakorlatban még szokatlan off-line technika a különböző ún. *COM (computer output microform) formák*, a számítógép által előállított mikrofilm- vagy mikrolapkatalógusok. Alkalmazásuk egyre inkább teret hódít és igen sok helyen a cédulakatalógusok helyébe ezek a rendszeresen kumulált mikrofilm- vagy mikrolapkatalógusok lépnek. E formák mellett szól az, hogy előállításuk olcsó, a katalógus fenntartásának munkálatait és költségeit kiküszöbölik (automatikusan betűrendezett és kumulált anyag), kis helyen elfér, duplikálható, terjeszthető, esetleg egy későbbi időpontban új szempontok szerint átrendezhető. Mindezekkel szemben hátránya, hogy használatát csak megfelelő számú és minőségű olvasó berendezés, valamint a megfelelő időközönként (minimum havonta) biztosított kumulálás teszi lehetővé. Lényegében kitűnően bevált ez a módszer lezárt katalógusok esetén, mint például a New York Public Library-ben és kisebb vagy kevés adatot tartalmazó katalógusok és nyilvántartások esetén, mint a londoni és a délkeleti könyvtári régió központi katalógusa (LASER = London and South Eastern Library Region) ISBN-t és lelőhely adatokat tartalmazó COM listái. Az angol könyvtári gyakorlatban azonban általánosan terjed, és olyan hatalmas gyűjtemény is, mint a British Museum könyvtára (a jelenlegi British Library, Reference Division, Departement of Printed Books) 1976-tól a hagyományos katalógusát lezárta és COM formában folytatja.

Az off-line megoldás harmadik formája a *nyomtatott katalógus*, amely a COM katalógus szinte minden előnyét megőrzi, kiegészítve azzal, hogy a használó számára a hagyományos könyvforma sokkal előnyösebb. Ezzel szemben azonban előállítási költsége és rendszeres kumulációja feltehetően nem minden esetben gazdaságos.

A fejlődés magasabb szintjén megvalósítható *on-line katalógus* az adatbázisban való visszakeresés legsokoldalúbb formáját biztosítja. A visszakeresés gyors, ellenőrzöttebb és a hagyományosnál több szempontra kiterjeszthető, amelyre magas színvonalú referenzmunka és további szolgáltatások (pl. gépesített kölcsönzés) építhetők. Az on-line katalógus egyesíti mind a cédulakatalógus, mind a COM katalógus formális előnyeit. Ugyanis ami az első és legfontosabb követelmény egy katalógus esetében, az új tételek gyors beillesztése, automatikusan megoldható. Emellett kiküszöböli a katalógusok beosztásához és fenntartásához szükséges nagy mennyiségű manuális munkát, és megszünteti a katalóguselhelyezési gondokat.

Kétségtelen hátránya, hogy a katalógushoz való hozzáférés csak terminálokon keresztül lehetséges, tehát egy többezer fiókos cédulakatalógushoz képest az egyidejű hozzáférés korlátozottabb. A használat üzemzavar vagy karbantartás esetén kizárt, hacsak az on-line rendszert nem kíséri egy off-line pl. COM produktum.

A terminálok egyre olcsóbbak, használatuk üzemköltségei egy telefonhálózat üzemköltségeivel mérhetők, amely kétségtelenül többlet a manuális használat költségmen-

tességéhez képest, de a hagyományos katalógus előállításának és fenntartásának költségeivel érdemes lenne összevetni.

Nem mellőzendők az értékeléskor olyan szempontok, hogy a terminálok felállításával lényegében a katalógus bármikor „duplikálható” illetve többszörözhető, a könyvtár egyéb állomásain, vagy a város, illetve az ország egyéb intézményeiben újabb hozzáférési pontok létesíthetők. Így az adatbázis hasznosítása sokszorozható, hatékonysága fokozható.

Alkalmazása tájékoztatási intézményekben gyakori, azonban könyvtári alkalmazása is terjed. Columbusban az Ohio University Library például hosszú évek óta működteti. A Library of Congress pedig 1981-től régi katalógusát lezárja és on-line formában folytatja.

Az on-line technika alkalmazása nem jelenti szükségszerűen a katalógus teljes helyettesítését, hanem felfogható egy közbeiktatott technikai megoldásnak, amely elsősorban a munkaszervezet korszerűsítését, fejlesztését biztosítja: adatbevitel (vagy katalogizálás), produktum (vagy katalógus). E korszerűsített munkaszervezet kombinálható egy off-line jellegű cédula vagy COM katalógussal.

Kitűnően bizonyítja ezt két ismert rendszer, az amerikai Ohio College Library Center (OCLC) és az angliai British Library Automated Information System (BLAISE) katalogizálási gyakorlata.

Az on-line összeköttetés lehetővé teszi, hogy mindkét rendszer a közvetlen kapcsolatokra épült hálózatként működjék. E két rendszer a katalogizálás terén az együttműködés és a párhuzamos feldolgozás kiküszöbölésének eddig ismert legmagasabb szintjét valósította meg.

Mindkét központ adatbázisa úgy funkcionál, mint egy központi katalógus. A tagkönyvtárak az újonnan beérkezett anyaguk feldolgozását hasonlító munkával kezdik. Az on-line kapcsolat segítségével a katalogizáló – vagy más szóval operátor – a terminálon megkérdezi az adatbázist, vajon létezik-e bibliográfiai rekord a kezében lévő könyvről. Ha igen, a képernyőn megjelenő „leírást” összeveti a katalogizálandó kiadvánnyal. Ha a feldolgozás már korábban elkészült, a katalogizáló csupán duplikálja ezt a saját könyvtára számára. Önálló új feldolgozást a könyvtár csak azokról a dokumentumokról készít, amelyek nem szerepelnek az adatbázisban. Ezzel a módszerrel az egy fő által naponta feldolgozott művek száma az OCLC-ben elérte a százat. A jól szervezett munkamegosztással a képzettség és a feladat összhangját lehetett megteremteni. A hasonlítás első fázisait a középfokú képesítéssel rendelkező szakemberek végzik, az önálló feldolgozó munkát felsőfokú képesítéssel rendelkező könyvtáros látja el. A kisebb képzettséggel rendelkező könyvtárosok, illetve operátorok készítik elő vagy szűrik ki az elméleti bibliográfiai ismereteket és nyelvtudást, magas szintű szakképzettséget igénylő feldolgozandó anyagot a magasabb képesítéssel rendelkező feldolgozók számára.

Nemcsak a munkaszervezet, hanem maga a katalogizálás folyamata is jóval gazdagosabb és rugalmasabb munkavégzéssé válik az on-line technika beiktatásával. Az egyszer megállapított és rögzített adat külön munkabefektetés nélkül felhasználható akkor is, ha a hasonlítás során talált rekord egyes adatait módosítani kívánjuk. Például egy mű 2. kiadása esetén csupán a kiadásjelzés és az impresszum adatok módosítására van esetleg

szükség. A régi adat törölhető és az új adat a meglévők mellé beilleszthető. Ugyanez a helyzet a javítások esetén, vagy a központi rekord adatainak hasznosítása és a helyi adatokkal történt kiegészítése esetén is.

További előny, hogy az adatrögzítés során csökken a műveletek és így a hibalehetőségek száma is. Emellett a feldolgozás során jelentősen csökkenthető az átfutás, vagyis az információ beérkezése; rögzítése és felhasználása közötti idő. Az OCLC-ben a katalogizált és revidált leírás, vagyis a jóváhagyott rekord a hálózatba tartozó tagkönyvtár által egy hozzá beérkezett mű katalogizálásához azonnal felhasználható.

Az on-line kapcsolat a katalogizálási hálózatok, illetve a rendszerek szervezése szempontjából is nagy rugalmasságot biztosít, ugyanis az igényeknek megfelelően különböző megoldási rendszereket kínál. Mint ahogy a hálózati központok, vagyis az adatbázis és a tagkönyvtárak kapcsolata, valamint a végtermék, azaz az előállított katalógusok formája is különbözik a két említett rendszerben.

Az OCLC-ben a központi adatbázis és a tagkönyvtárak közvetlen kapcsolatban állnak egymással. Egy nagy közös központi adatbázist használnak és építenek közösen. A tagkönyvtárak az adatbázisban nem található könyvek bibliográfiai rekordját elkészítik és az jóváhagyás után az adatbázisba beépül, amelyet ezután egy további könyvtár már saját céljaira azonnal felhasználhat, vagyis a katalóguscédulákat egy billentyű lenyomásával a számára kívánt példányban megrendelheti.

A BLAISE központi adatbázist „lekérdező” tagkönyvtár a megtalált rekordot géppel olvasható formára duplikálja, saját adatbázist hoz létre, saját katalogizálását ehhez adja hozzá, s a végterméket, vagyis a katalógust rendszeres időközönként COM formában erről a külön kezelt adatbázisról állítja elő.

Mindkét rendszerben a bibliográfiai rekord elkészítése során közös vonás a rendszer *rugalmsága*. Az adatbázisban található rekord ugyanis a könyvtár helyi igényei szerint módosítható a saját adatbázis számára, az OCLC-ben ideiglenesen – a cédula elkészültéig – a BLAISE-ben véglegesen. A módosítást a terminál képernyőjére felidézett rekordon a már említett módon a katalogizáló hajtja végre. Adatokat elhagyhat, lecserélhet, módosíthat, illetve hozzáadhat. Lényegében tehát adaptál, természetesen a szabványos keretek között. Így az egységes központi rendszer nem merev kényszerűség, a központosításnak nem esnek áldozatul a helyi funkciókat, helyi célokat szolgáló specialitások.

A különböző off-line és az on-line technikák kombinálásával a katalógus-funkciók ellátásának kialakításában is lehetővé tehető a *reális megoldás* és a korszerű technika hatékony felhasználásának egyensúlya. Az on-line katalógus mint kiegészítő forma alkalmazható ugyanis speciális referenz célokra, vagy COM katalógus esetén a kurrens, még be nem épített anyag visszakeresésére. Így szükség szerint emelhető a tájékoztatás nívója és megoldható a frissen feldolgozott anyag késedelem nélküli beillesztésének problémája.

A hazai viszonyok között a fenti és esetleges további lehetőségek megfontolása igen fontos. Egy bibliográfiai adatbázis hasznosításának küszöbén a technikában rejlő potenciális lehetőségek ismerete, valamint saját lehetőségeink gondos áttekintése és maximális kiaknázása vezethet olyan megoldáshoz, amely igazolja a korszerűsítések és változások bevezetése során hozott áldozatokat.

IRODALOM

1. COLLINGE, Brian: BLAISE, the British Library Automated Information Service. = Aslib proceedings. 30.vol. 1978. 10/11.no. 394–402.p.
2. Design of formats and packs of catalog cards. [Ed. by] Ohio College Library Center. [Columbus, Oh.] Ohio State University Libraries. 1973. I, 57 lev.
3. Freezing the Library of Congress card catalogs. = Library of Congress Information Bulletin. 1980. 8.no. 61–64.p.
4. Future of card catalogs. Minnuits of the eighty-fifth meeting, January 18. 1975. Chicago, Ill. [Ed. by] Association of Research Libraries. Washington, ARL. [1975], 221 p.
5. HOLMES, P. L.: The British Library Information Service. = Aslib proceedings. 29.vol. 1977. 6.no. 214–220.p.
6. NEEDHAM, Angela: Performance of four physical forms of catalogue: user times and success rates for catalogues on COM fiche, cassetted COM rollfilm, printout and card. Bath, Bath University Library, 1975. 77 p.
7. On-line cataloguing. [Ed. by] Ohio College Library Center. Columbus, Ohio State University Libraries, 1973. 226 p.
8. PETHES Iván – TOLNAY György: Katalóguscédula készítés számítógéppel. = Könyvtári Figyelő. 25. évf. 1979. 3.sz. 262–278.p.
9. SHAW, C.M. – HOLMES, P.L.: MARC as a database. 1st International On-line Information Meeting. London 13–15. December 1977. Oxford – New York, Learned Information, 1977. 123–130.p.

